

Küresel Güvenlik Mimarisinde Silahların Kontrolü/Silahsızlanma: Bir Çöküşün Anatomisi - Fatih Ceylan

Soğuk Savaş tüm hızıyla devam ederken 1960'lı yılların sonuna doğru NATO'nun Avrupalı üyeleri başta Sovyet Rusya olmak üzere Varşova Paktı üyeleriyle diyalog kurma fikrini öne çıkardılar. Bu yaklaşımın düşünsel temelleri 1967'de NATO bünyesinde hazırlanan [Harmel Raporu](#)'nda atıldı. Başlangıçta Doğu Bloku'yla diyalog kurulmasına olumlu yaklaşmayan ABD'nin Avrupalı müttefiklerinin karşı blokla yakınlaşma yanlısı arayışına katılması 1970'li yıllarda meyvesini verdi. Zamanın ABD Başkanı Nixon'ın [Şubat 1972'de Pekin'i](#), [Mayıs 1972'de](#)

[ise Moskova'yı](#) resmen ziyaret etmesiyle birlikte, kısa ömürlü de olsa, küresel çapta bir yumuşama (*détente*) dönemine girildi. Bu dönem içinde 1 Ağustos 1975'de [Helsinki Nihâi Senedi](#) imzalandı. Bloklar arası ilişkilere yön veren ana ilke ve esaslar belirlendi.

1970'li yılların başında silahların kontrolü ve silahsızlanma mimarisini şekillendiren en önemli gelişme hiç şüphesiz 5 Mart 1970 tarihinde yürürlüğe giren ve Mayıs 1995'te süresiz olarak uzatılan Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi ([NPT](#)) Antlaşmasıydı. Bu Antlaşmanın temel hedefleri arasında nükleer silah üretim teknolojisinin yayılmasının önlenmesi bulunmaktaydı. Diğer yandan Antlaşma, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA)'nın belirlediği ölçütler ve denetim altında nükleer enerjinin barışçıl kullanımına izin veren bir içeriğe sahipti.

1979'da Sovyet Rusya'nın Afganistan'ı işgâl etmeye başlamasıyla son bulan yumuşama döneminde ABD ile Sovyet Rusya arasında Mayıs 1972'de Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri ([SALT](#)) çerçevesinde SALT 1 Antlaşması imzalandı. Bu Antlaşmaya göre iki tarafın sahip olduğu veya olmayı hedeflediği uzun menzilli balistik füzeler (nükleer başlıklı stratejik silahlar) [sınırlamaya](#) tabi tutuldu. SALT görüşmeleri sonucunda aynı yıl Anti Balistik Füze Antlaşması ([ABM](#)) da imzalandı. ABM Antlaşması sayesinde her iki taraf da balistik füzelere karşı savunmada sınırlamalar getirmeyi, dolayısıyla stratejik saldırı silahları alanındaki yarışmaya son vermeyi kabul etti. Yeni bir stratejik denge ve buna dayalı caydırıcılık üzerinde karşılıklı mutabakata vardı. SALT 1'le yetinmeyen ABD ve Sovyet Rusya, stratejik saldırı silahlarında karşılıklı olarak daha fazla sınırlama getirmeyi hedefleyen SALT 2 Antlaşması üzerinde müzakerelere başladılar. Carter yönetiminde varılan mutabakat üzerine [SALT 2](#) her iki tarafça da imzalandı. Silahların kontrolü sürecinde umut veren bu gelişmenin önü, Sovyetler Birliği kuvvetlerinin Afganistan'a girmesiyle kesildi. ABD Senatosu SALT 2 Antlaşmasını onaylamadı.

1980'li yıllarla birlikte karşıt iki Blok arasında başlayan, Rusya'nın tetiklemeyle Avrupa'ya balistik ve seyir füzeleri konuşlandırılması yaklaşımına dayalı '[Pershing Füze Krizinin](#)' patlak vermesinin ertesinde ABD ve Sovyet Rusya'nın orta menzilli

nükleer füzelerin imha edilmelerine dair [INF Antlaşmasını](#) Aralık 1987'de imzalamalarıyla silahsızlanma sürecinde kritik bir eşik aşıldı. Soğuk Savaşın son bulmasıyla ve Sovyetler Birliğinin dağılması neticesinde nükleer silahların kontrolü sürecinin yanısıra konvansiyonel silahlarda da karşılıklı olarak kısıtlamalara gidilmesi arayışı ivme kazandı. Kökü 1970'li yılların başına uzanan iki Blok arasında Karşılıklı Dengeli Kuvvet İndirimi ([KDKİ](#)) müzakerelerine dayalı müktesebat üzerine Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması ([AKKA](#)) 19 Kasım 1990 tarihinde Paris'te imzalandı. Silahların kontrolü ve silahsızlanma çabalarında ortaya çıkan ivme neticesinde ve AKKA ertesinde Soğuk Savaş sonrası dönemin ruhuna uygun olarak stratejik nükleer silahlarda indirim öngören [START 1](#) Antlaşması Temmuz 1991'de Moskova'da imzalandı. ABD ve Rusya, START 1'i tamamlamak üzere Ocak 1993'te [START 2](#)'yi imzaladılar.

NATO müttefikleri ile eski Varşova Paktı üye devletleri arasında gerek konvansiyonel, gerek nükleer silahlarda yapılması kararlaştırılan indirimleri denetlemek ve antlaşmalarla karar altına alınan kısıtlamaları yerinde doğrulamak üzere bir güven ve güvenlik arttırıcı hukuki düzenleme olarak Açık Semalar Antlaşması ([OST](#)) Mart 1992'de imza altına alındı. 1990'lı yılların başında Avrupa'da güven/güvenlik arttırıcı düzenlemeler çerçevesinde [Viyana Belgesi](#) de, 1975 Helsinki Mutabakatlarının devamı mahiyetinde Avrupa'daki olası askeri hareketlenmelerin karşılıklı gözetim altında tutulması arayışı çerçevesinde önemli bir köşe taşı olarak hayata geçirildi. 1996'da BM Genel Kurulu'nda benimsenen Kapsamlı Nükleer Deneme Yasağı Antlaşması ([CTBT](#)) da Soğuk Savaş sonrası dönemin silahsızlanma çabalarında önemli bir rol oynadı. Bu Antlaşmaya göre hem askeri hem sivil amaçlar için nükleer denemelerin yapılması yasaklanıyordu. Rusya'nın onayladığı bu Antlaşmayı, ABD ve Çin imzalamakla birlikte onaylamadı. 2000'li yıllarla birlikte temelleri Soğuk Savaşın zorlu koşullarında atılan ve özellikle Soğuk Savaşın son bulmasıyla ivme ve içerik kazanan silahların kontrolü ve silahsızlanma mimarisi derin yaralar almaya ve lime lime çözülmeye başladı.

SİLAHLARIN KONTROLÜ VE SİLAHSIZLANMA ALANINDAKİ GÜVENLİK MİMARİSİNİN ÇÖKÜŞÜ

Silahların kontrolü ve silahsızlanma sürecine sekte vuran gelişmelerin başında

2002 yılında George W. Bush'un ABD'nin 1970'li yıllarda ABD ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan Anti Balistik Füze Antlaşması'ndan (ABM) [çekilmesine dair kararı](#) gelmektedir. ABD'nin ABM Antlaşmasını sonlandırması ABD ile Rusya arasında kurulan stratejik dengeyi ve caydırıcılığı bozan bir etki ortaya çıkarmıştır.

ABD, bu Antlaşmadan çekilmenin ertesinde ABD'ye bağımlı bir tasarım çerçevesinde '[Füze Kalkanı](#)' projesini gündeme getirmiştir. Obama yönetimi bu tek yanlı projeyi önce rafa kaldırıp, bilahare NATO çerçevesine almışsa da, hayata geçirilen bu proje karşısında ABD-Rusya ilişkileri gerilime sürüklenmiş ve Rus yönetim çevrelerinin başta ABD olmak üzere Batı'ya bakışlarında güvensizlik duygusu ön plana çıkmıştır. Rusya'nın, ABD'nin stratejik dengeyi olumsuz etkileyen hamlelerine karşı kuşkularının derinleştiği bir aşamada Obama yönetiminin Rusya'yla ilişkilerde yeni bir sayfa açma (*reset*) politikasını yürürlüğe koymasına koşut olarak iki nükleer güç 2011'de stratejik nükleer saldırı silahlarında indirimi öngören [Yeni START](#) Antlaşmasını imzalamışlardır. Biden yönetimi bu Antlaşmanın süresini beş yıl daha [uzatmayı](#) Şubat 2021'de kararlaştırmıştır.

Rusya'nın Mart 2014'te Kırım'ı işgâl ve ilhakıyla başlayan süreç sonrasında iyice gerilen Rusya ve ABD ilişkileri, yıkıcı etkilerini silahların kontrolü ve silahsızlanma mimarisi üzerinde göstermiştir. NATO'nun genişlemesi karşısında Rusya'nın, 2014'ten önce NATO üyesi ülkelere AKKA'nın uyarlanması ([Uyarlanmış AKKA](#)) yolunda yaptığı çağrılar karşılıksız kalmıştır. NATO üyeleri, Rusya 1999 AGİT İstanbul Zirvesi'nde üstlendiği yükümlülükleri yerine getirmediğçe "Uyarlanmış AKKA"yı imzalamayacaklarını açıklamışlardır. Bu yükümlülükler arasında Rus kuvvetlerinin Gürcistan ve Transdinyester bölgesinden çekilmeleri de bulunmaktadır. Uyarlanmış AKKA'nın NATO üyelerince onaylanmaması üzerine Rusya 2007 yılında AKKA'ya katılımını askıya almış, 2015 Mart'ında ise Antlaşmadan çekilme niyetini ortaya koymuştur.

2014 sonrası dönemde 2011'de AGİT bünyesinde hazırlanan Avrupa'da güven ve güvenlik arttırmaya dayalı [Viyana Belgesi'nin](#) güncellenmesi de Rusya'nın tutumu ışığında akamete uğramıştır. Avrupa'da güven arttırmaya dönük bu önemli

belgenin de askıya alınmasıyla birlikte Rusya ile Avrupa'nın diğer ülkeleri arasındaki güven bunalımı derinleşmiştir.

Şubat 2007 tarihinde Münih Güvenlik Konferansındaki konuşmasında Putin, tek kutuplu dünya düzenine meydan okumanın yanısıra ABD ile RF arasında imzalanan INF Antlaşmasının "evrensel bir niteliğe" sahip olmamasından yakınmıştı. Bu konuyu sıklıkla dile getiren Putin 3 Ekim 2016'da yaptığı bir açıklamayla ABD ile 2000 yılı Haziran ayında imzalamış olduğu, nükleer silahlarda kullanılacak vasıflara sahip ihtiyaç fazlası plütonyumun imhasına dair Anlaşmayı (Plutonium Management and Disposition Agreement-PMDA) askıya aldığını bildirmişti. ABD ise, INF Antlaşmasını sorgulamaya 2013 yılında Obama döneminde başlamıştır. ABD üst düzey yetkilileri o yıl RF'nin INF Antlaşmasını ihlal edecek bir füze geliştirmeye başladığını gündeme getirmişlerdir. Konuyu [2014 NATO Galler Zirvesi](#) ve 2014 sonrasındaki NATO Zirvelerinde de canlı tutmuşlardır. INF Antlaşması için sonun başlangıcı ABD Başkanı Trump'ın 20 Ekim 2018 tarihli [beyanı](#) olmuştur. Trump bu beyanında, RF Antlaşmaya uymadığı takdirde, ABD'nin INF Antlaşmasından çekilme niyetini açıklamış ve NATO'ya kendilerine destek vermesi yönünde çağrıda bulunmuştur. Sonuçta, ABD 2 Ağustos 2019'da INF Antlaşmasından resmen çekilmiş; bunun üzerine Putin [INF Antlaşmasının artık tarihe karıştığını ilan etmiştir.](#)

Silahların kontrolü/silahsızlanma mimarisinin çöküşü INF Antlaşmasının son bulmasıyla durmamış, daha da fazla ivme kazanmıştır. Bu bağlamda, ABD Başkanı Trump, Kasım 2020'de ülkesinin [Açık Semalar Antlaşması'ndan çekildiğini](#) açıklamıştır. Buna Rusya'nın karşılığı aynı Antlaşmadan Ocak 2021'de [çekilmesi](#) olmuştur. Şubat 2022'de Rusya'nın Ukrayna'ya karşı giriştiği ikinci işgâl eylemini takiben Rus yöneticilerinin giderek artan ölçülerde nükleer tehdit söylemine başvurdukları görülmüştür. Bunun öncülüğünü ise Putin'le birlikte Medvedev yapmıştır. Putin Şubat 2023'te Rusya'nın Yeni [START Antlaşmasını askıya almak niyetini](#) açıklamış; eski Devlet Başkanı Medvedev ise '[Batı'nın bunu hak ettiğini](#)' dile getirmiştir.

Silahların kontrolü/silahsızlanma mimarisinin tabutuna son iki çiviye Rusya

çakmıştır. Bu çerçevede Rusya, taraf olduğu ve onayladığı Kapsamlı Nükleer Deneme Yasağı Antlaşması'nı da 2 Kasım 2023'de [feshettiğini](#) duyurmuştur. Bununla da yetinmemiş, 7 Kasım 2023'de konvansiyonel kuvvetleri sınırlayan [AKKA Antlaşmasından çekildiğini](#) ilan etmiştir. Nükleer kuvvet kullanma tehdidini de sıkça kullanan Rusya'nın bu son iki hamlesi esasen yaşam ünitesine bağlı hale gelen Avrupa güvenliğinin geleceği bağlamında özellikle [NATO'nun Avrupalı müttefiklerinde büyük kaygıya yol açmıştır](#). Rusya-Batı ilişkilerinde her gün daha da kayganlaşan güven bunalımı, silahların kontrolü ve silahsızlanma mimarisinde çöküntüye neden olmuş ve küresel güvenliğin bu önemli ayağı geniş çapta tökezlemiştir. Görünür gelecekte sözkonusu mimariyi yeniden tesis etmeye dönük umutlar da ortadan kalkmıştır.

Gazze'deki trajik olaylarla birlikte 2014'den bu yana benzersiz bir değişim sürecine giren küresel güvenlik ortamı, jeopolitik, jeostratejik ve jeoteknolojik rekabetin yön verdiği bir zeminde yoluna güvenlik ve istikrarın ana subaplarından biri olan silahların kontrolü ve silahsızlanma ayağından yoksun halde devam etmektedir. Bu durumun, uluslararası ilişkileri yeni ihtilaflar, istikrarsızlıklar ve silahlanma yarışıyla malûl son derecede tehlikeli sulara sürüklemesi kuvvetle muhtemeldir.

Karşımızdaki tehlikeli tabloyu, son gelişmelerle birlikte büyük zafiyete uğramış silahların kontrolü/silahsızlanma düzenindeki çöküşü gözardı eden bir anlayışla okumaya eğimli yönetim çevrelerinin önüne, kestirilmesi şimdiden kolay olmayan ağır bir fatura koymasının sürpriz olmayacaktır. Geleceğe dönük stratejik öngörülerde derin yara almış, hatta ölüm döşeğinde olan küresel güvenlik mimarisinin, Türkiye'nin dış-güvenlik politikası yapıcılarını, söylem ve eylemlerinde daha dikkatli ve temkinli tercih ve tasarruflara yöneltmesi umulur. Bu bağlamda, an itibarıyla küresel güvenliği olumsuz etkileyen mevcut sınamalar sarmal çok elverişli bir tablo sunmuyor olsa da, güven, istikrar ve öngörülebilirliğe katkı sağlayacak araçları ön plana çıkaracak yaklaşımlar sergilemekten geri durulmamalıdır. Güncel gelişmeler sonucunda silahların kontrolü/silahsızlanma alanı güvenlik gündeminde alt sıralara inmiş olmakla birlikte, gelecekte büyük olasılıkla farklı parametreler altında tesis edilmesi kaçınılmaz olan güncellenmiş kurallara dayalı küresel düzenin inşa olunmasında bu alanın öncelikler arasına girebileceğini şimdiden dikkate almakta yarar bulunmaktadır.

Fatih Ceylan, Büyükelçi (E.)

1957 Bursa doğumlu. 1979 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesinden mezun oldu. Aynı yıl Dışişleri Bakanlığına girdi. Master Derecesini Rutgers(ABD)/Princeton Üniversitelerinden aldı. İslamabad Büyükelçiliği, Deventer Başkonsolosluğu ve NATO nezdindeki Türkiye Daimi Temsilciliğinde, Brüksel Büyükelçiliğinde ve AB nezdindeki Türkiye misyonunda çalıştı. Düsseldorf'ta Başkonsolosluk, Sudan ve NATO nezdinde Büyükelçilik yaptı. Merkezdeki son görevi İkili Siyasi İlişkilerden Sorumlu Müsteşar Yardımcılığıydı. 2019 Şubat ayında emekliye ayrıldı.

Bu yazıya atıf için: Fatih Ceylan, "Küresel Güvenlik Mimarisinde Silahların Kontrolü/Silahsızlanma Bir Çöküşün Anatomisi", Çevrimiçi Yayın, 15 Kasım 2023, <https://www.uikpanorama.com/blog/2023/11/15/fc-10/>

Telif@UIKPanorama. Çevrimiçi olarak yayımlanan yazıların tüm telif hakları Panorama dergisine aittir. Aksi belirtilmediği sürece, yayımlanan yazılarda belirtilen görüşler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UIK, Global Akademi,

Panorama Yayın Kurulu ile editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.